

ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΝΙΩΤΗΣ

ΜΙΝΩΤΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΓΙΟ ΜΥΡΩΝΑ
ΣΕ ΕΝΑ ΤΟΥΡΚΙΚΟ ΕΓΓΡΑΦΟ

Στή μνήμη του Ν. Σταυρινίδη

Ἡ Κρήτη ἔχει εὐτυχῆσει περισσότερο ἀπὸ ἄλλες ἑλληνικὲς περιοχὲς νὰ συγκεντρώσει τὸ ἐρευνητικὸ ἐνδιαφέρον, ὄχι μόνον Ἑλλήνων καὶ ξένων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ τοπικῶν λογίων πού, ὄπλισμένοι περισσότερο μὲ εὐρύτατη προσωπικὴ καλλιέργεια καὶ μὲ τὴν ἀγάπη καὶ τὴ γνώση τοῦ τόπου ἀπ' ὅ,τι μὲ ἀκαδημαϊκοὺς τίτλους, συλλέγουν μὲ ὑπομονὴ καὶ σχολαστικὴ μελέτη στοιχεῖα τῆς πρόσφατης καὶ τῆς παλαιότερης ἱστορίας τοῦ νησιοῦ. Ἀνάμεσά τους ξεχωρίζουν οἱ μορφές τοῦ Ἐλευθερίου Πλατάκη, τοῦ Στεργίου Σπανάκη καὶ τοῦ Νικολάου Σταυρινίδη. Στὸν τελευταῖο ὀφείλουν κυρίως οἱ ἱστορικοὶ τῆς Τουρκοκρατίας τὴ συλλογὴ καὶ μετάφραση χιλιάδων ἐγγράφων πού φυλάσσονται στὸ Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἡρακλείου. Δέν εἶναι ἐδῶ ἡ θέση ν' ἀποτιμηθεῖ μὲ πληρότητα ἡ συμβολὴ τοῦ Ν. Σταυρινίδη στὴν Κρητολογία καὶ ὁ γράφων εἶναι ὁ λιγότερο ἀρμόδιος γιὰ νὰ τὸ κάνει. Τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει περισσότερο ὡς στόχο νὰ κινήσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν τῆς κρητικῆς ἀρχαιότητος στὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ Ν. Σταυρινίδη «Μεταφράσεις τουρκικῶν ἐγγράφων ἀφορώντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Κρήτης» (τόμ. 1-5, Ἡράκλειο 1975-1985).

Ἡ σημασία τῶν πληροφοριῶν πού περιέχονται στὰ μεταφρασμένα καὶ σχολιασμένα ἔγγραφα τοῦ Τουρκικοῦ Ἀρχεῖου Ἡρακλείου γιὰ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἀρχαιογνωστικῶν ἐπιστημῶν δέν μπορεῖ βέβαια νὰ συγκριθεῖ μὲ τὴν προσφορά τους στὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία· κι ὅμως εἶναι μεγαλύτερη ἀπ' ὅ,τι θὰ νόμιζε κανεὶς ἀπὸ πρώτη ματιὰ. Ἐντοπίζεται κυρίως στὸν τομέα τῆς ἱστορικῆς γεωγραφίας, πού ὁλοένα κερδίζει μεγαλύτερη σημασία ὡς ἐρευνητικὸ ἀντικείμενο. Τὰ παλαιότερα κυρίως ἔγγραφα τοῦ ἀρχεῖου φυλάσσουν ἕναν πλοῦτο τοπωνυμίων, τὰ ὅποια ἐν μέρει δέν χρησιμοποιοῦνται πλέον καὶ σὲ ἀρκετὲς περιπτώσεις ἀνάγονται ἀπευθείας στὴν ἀρχαιότητα.¹ Βρίσκουμε ἐπίσης πληροφορίες γιὰ τὴ χλωρίδα καὶ τὴν πανίδα τῆς Κρήτης σὲ μιὰ ἱστορικὴ περίοδο, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δέν πρέπει νὰ παραλληλίζεται ἄκριτα μὲ τὴν ἀρχαιότητα, προσφέρει ἐν πάσῃ περιπτώσει ἕνα μέτρο σύγκρισης πολὺ πλησιέστερο — ὄχι μόνον χρονικά, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικά — στὰ ἀρχαῖα χρόνια ἀπ' ὅ,τι λ.χ. ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζει ἡ Κρήτη στὴ μεταβιομηχανικὴ ἐποχὴ. Σημαντικότερο στοιχεῖο ἱστορικῆς γεωγραφίας ἀποτελεῖ ἐπίσης ἡ ὑδρολογικὴ εἰκόνα στὴν τουρκοκρατούμενη Κρήτη πού συνάγεται ἀπὸ τὴ μνεῖα ποταμῶν, λιμνῶν, πηγῶν, νερομύλων κ.λπ. καὶ διαφέρει ριζικά ἀπὸ τὴ σημερινὴ εἰκόνα. Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ἀντλοῦνται ἀκόμα πληροφορίες γιὰ ὄδικές συνδέσεις, προσβάσεις καὶ ναυτικούς δρόμους, πού συνήθως ἀποτελοῦν ἀρκετὰ συντηρητικὰ στοιχεῖα καὶ μποροῦν νὰ βοηθήσουν οὐσιαστικά τὸ μελετητὴ ἀναλόγων προβλημάτων στὴν ἀρχαία Κρήτη. Ἀλλὰ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πληροφοριῶν γιὰ παραγωγικούς τομεῖς καὶ προϊόντα στὰ

πλαίσιμα μιὰς ὄχι προσδευμένης ἀγροτικῆς κοινωνίας προσφέρουν ἀρκετὴ βοήθεια στὸν ἱστορικὸ τῆς ἀρχαιότητος πού ἐργάζεται ὑποχρεωτικά μὲ πολὺ πιὸ ἀποσπασματικὸ ὕλικό, ἂν βέβαια ἀξιοποιηθῶν σωστά καὶ ἂν ληφθῶν ὑπόψη οἱ διαφοροποιητικοὶ παράγοντες.² Τέλος, στοιχεῖα γιὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴ δομὴ τοῦ πληθυσμοῦ σὲ μιὰ κοινωνία, ἢ ὅποια ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀπασχόληση, τὴν οἰκογενειακὴ ὀργάνωση, τὴν ὑγιεινὴ, τὴ διατροφή, τὴ θνησιμότητα ἀλλὰ καὶ τὴν ἀβεβαιότητα καὶ τίς συνθηκὲς ἀστάθειας (λόγω π.χ. πειρατικῶν ἐπιδρομῶν, ἐξεγέρσεων καὶ καταπίεσης) βρίσκεται πολὺ πιὸ κοντὰ στὴν κοινωνία τῆς κλασσικῆς καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς Κρήτης ἀπ' ὅ,τι ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση καὶ ὁ βίος σὲ ἄλλες ἱστορικὲς περιόδους, μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν μέχρι ἕνα βαθμὸ ὡς παράλληλα γιὰ τὴν ἔρευνα ἀναλόγων φαινομένων στὴν ἀρχαιότητα.³

Τὰ τουρκικὰ ἔγγραφα δίνουν ὅμως μερικὲς φορές καὶ στοιχεῖα γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ θέσεων ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος. Μιὰ τέτοια περίπτωση παρουσιάζω ἐδῶ ἀφορᾷ δύο ἔγγραφα τοῦ ἔτους 1696 σχετικὰ μὲ τὴν ἀνακάλυψη ἀπὸ κατοίκους τοῦ χωριοῦ Πυργοῦ Μαλεβιζίου ἐνὸς «θησαυροῦ» στὴ θέση Κονοστάσι, στὰ σύνορα Πυργοῦ καὶ Ἁγίου Μύρωνα. Ὅταν ἕνας κάτοικος τοῦ Κρουσῶνα ἀποκάλυψε τὸ γεγονός αὐτὸ στὸν δεφτερδάρη (ἀνώτατο οἰκονομικὸ ἀξιωματοῦχο) Κρήτης Ἀβδουλλάχ Ἐφέντη, στάλθηκαν ἐπιτόπου ἕνας ὑπάλληλος τοῦ διοικητῆ τοῦ Χάνδακα Ἰσμαήλ Πασᾶ, ἕνας ἀπεσταλμένος τοῦ δεφτερδάρη καὶ ἕνας ναίτης (βοηθὸς ἱεροδίκη), οἱ ὅποιοι ἐρεύνησαν τὴν ὑπόθεση. Τὰ σχετικὰ ἔγγραφα παρουσιάζουν ὅμως τὴν ἱστορία ἐναργέστερα:

1. Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἁρακλείου, κώδ. 11, φ. 36 (Σταυρινίδης, Μεταφράσεις, τόμ. 3, σελ. 163, ἀρ. 1393): Ἐπιστολὴ τοῦ διοικητῆ Χάνδακα πρὸς τὸν ἱεροδίκη Χάνδακα μὲ ἡμερομηνία 10 Φεβρουαρίου 1696 (7 Recep 1107).

«Σοφολογιώτατε ἱεροδίκη Χάνδακος,

Ὡς μᾶς ἐπληροφόρησεν ὁ ἐκ τοῦ χωρίου Κρουσῶνας Γεώργιος Μπαρίτος, οἱ ἐκσκάψαντες τὸν χώρον εἶναι οἱ ἐκ τοῦ χωρίου Πυργοῦ Μαστρο-Γιάννης καὶ οἱ ἐκ τῶν συγγενῶν τούτου Μαστρο-Κωνσταντῆς Σαρακηνάκης, Μανιὸς Σαρακηνάκης καὶ ὁ νεαρὸς Μανιὸς, υἱὸς τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ τελευταίου. Ἐπειδὴ δὲ παρίσταται ἀνάγκη, ὅπως γίνῃ ἐπιτόπιος ἐξέτασις τῆς ὑποθέσεως ταύτης καὶ προσαχθῶσιν ἐνταῦθα τὰ ἀνωτέρω ἄτομα, ὡς ἐκ τούτου διορίσατε ἕνα βοηθὸν ἱεροδίκη (ναίτην) τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης σας, ὅστις μεταβαίνων ἐπὶ τόπου μετὰ τοῦ ἐκ μέρους τοῦ δεφτερδάρη διορισθέντος ὑπαλλήλου καὶ τοῦ ἐκ μέρους μου ἀποστελλομένου κλητῆρος, ἐξετάσουν ἐπιτοπίως τὴν ὑπόθεσιν καὶ ἐξακριβώσουν, ἐάν ὄντως ἀνευρέθῃ πρᾶγμα τι ἐντὸς αὐτοῦ καί, ἀφοῦ συνταχθῇ ἡ σχετικὴ πρᾶξις, φροντίσουν καὶ τὴν μεταφορὰν ἐνταῦθα τῶν ὡς εἴρηται ἀναφερομένων ἀτόμων. Ἐπὶ τούτοις ἐγράφη τὸ παρὸν μπουγιουρουντί τῆ 7η Ρετζέπ 1107.

Ἐλήφθη αὐθημερόν.

(Φέρει τὴν ὑπογραφήν τοῦ Ἰσμαήλ Πασᾶ)».

2. Τουρκικὸ Ἀρχεῖο Ἁρακλείου, κώδ. 11, φ. 61 (Σταυρινίδης, Μεταφράσεις, τόμ. 3, σελ. 177-178, ἀρ. 1417): Πρακτικὸ τοῦ ἱεροδικείου Χάνδακα μὲ ἡμερομηνία 13 Φεβρουαρίου 1696 (10 Recep 1107):

«Προσῆλθεν ἐνώπιον τοῦ Ἱεροῦ τούτου Συμβουλίου ὁ Χαλήλ Ἀγᾶς, υἱὸς Μουσταφᾶ,

παριστάμενος ἐκ μέρους τοῦ ἐν ἐνεργείᾳ δεφτερδάρη Κρήτης Ἀβδουλλάχ Ἐφένδη, καὶ κατέθεσε τὰ ἀκόλουθα:

Ὁ ἐν τῷ Συμβουλίῳ τούτῳ παρῶν Κυριάκος, υἱὸς Δράκου, ἐκ τοῦ χωρίου Κρουσώνας τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου, εἶχεν εἰδοποιήσει τὸν ἐντολέα μου ὅτι οἱ ἐκ τοῦ χωρίου Πυργοῦ Μαλεβιζίου Γιάννης, υἱὸς Κωνσταντίνου, Κωνσταντῖνος, υἱὸς Νικολοῦ, Μανιός, υἱὸς Νικολοῦ, φόρου ὑποτελεῖς, καὶ ὁ νεανίας Μανιός, υἱὸς Γεώργη, ἅπαντες ἀπόντες ἐκ τοῦ Συμβουλίου, ἀνεκάλυψαν ἐν τῇ τοποθεσίᾳ «Κονοσάσι» τῆς περιφερείας τῶν χωριῶν Πυργοῦ καὶ Ἁγίου Μύρωνος, ἐν κιβώτιον ἐκ κεραμοκονίας καὶ ἀσβέστου, τὸ ὅποιον θέλοντες νὰ ἴδουν τί περιεῖχε τὸ ἦνοιζαν χωρὶς νὰ εἰδοποιήσουν τὸν ἐντολέα μου, καὶ ὅτι ἀνεῦρον ἐντὸς αὐτοῦ θησαυρόν. Κατόπιν τῆς πληροφορίας ταύτης διωρίσθη ἐπὶ τῷ σκοπῷ ἐπιτοπίας ἐξετάσεως τῆς ὑποθέσεως ἐκ μέρους τοῦ διοικητοῦ Χάνδακος Ἰσμαήλ Πασᾶ, ὁ κλητὴρ Ἀβδουλλάχ Ἀγᾶς, αἰτοῦμαι δὲ ὅπως καὶ ἐκ μέρους τοῦ ἱεροδικείου διορισθῆ καὶ ἀποσταλῆ ἐπὶ τόπου εἰς ναίης.

Συμφώνως πρὸς ταῦτα διωρίσθη ἐκ μέρους τοῦ ἱεροδικείου ὁ ναίης Μεβλάνα Ἀχμέτ Ἐφέντης, υἱὸς Ἐσσεῖτ Μουσταφᾶ, ὅστις μετὰ τοῦ Ἀβδουλλάχ Ἀγᾶ καὶ Χαλήλ Ἀγᾶ, ἀντιπροσώπων τοῦ ἐξοχωτάτου βεζῖρου καὶ τοῦ δεφτερδάρη Κρήτης, μεταβάντες ἐπὶ τόπου προσήγαγον καὶ τοὺς ὡς ἀνωτέρω ἀναφερομένους Γιάννην, Κωνσταντῖνον, Μανιόν καὶ τὸν ἕτερον Μανιόν, καθὼς καὶ τοὺς ἐκ τῶν κατοίκων τῶν χωριῶν τούτων Δάσκαλον Τζώρτζην, υἱόν Ἀντωνίου, Γεώργην, υἱόν Γιάννη, ἕτερον Γεώργην, υἱόν Γεώργην, Σταμάτην, υἱόν Γιανῶ, Γιάννην, υἱόν Γεώργην, Γεράσιμον, υἱόν Γεώργην, Μιχάλην, υἱόν Γεώργην, Γεώργην, υἱόν Μιχάλη, Νικολόν, υἱόν Μιχάλη, Γεώργιον, υἱόν Δατοῖρη, Κωνσταντῖνον, υἱόν Μιχάλη, καὶ λοιποὺς φόρου ὑποτελεῖς καὶ προέβησαν ὁμοῦ μετὰ τῶν κάτωθι τοῦ παρόντος ὑποφαινομένων μουσουλμάνων εἰς ἔρευναν καὶ ἐξακριβωσιν τῆς ὑποθέσεως καὶ διεπίστωσαν ὅτι πράγματι ἀνεκαλύφθησαν δύο κιβώτια ἐκ κεραμοκονίας καὶ ἀσβέστου, τὰ ὅποια ἦσαν πλήρη νεκροκεφαλῶν καὶ ὀστέων. Ἡρωτήθησαν εἴτα οἱ εἰρημένοι Γιάννης, Κωνσταντῆς καὶ Μανιός ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ἀνευρέσεως θησαυροῦ ἐντὸς τοῦ κιβωτίου, τὸ ὅποιον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἶχαν ἀνοίξει καὶ ἠρνήθησαν ὅτι ἀνεκάλυψαν θησαυρόν. Ἐξητάσθησαν ὁμοίως καὶ οἱ κάτοικοι τῶν ἐν λόγῳ χωριῶν, οἱ ὅποιοι ἀπήνησαν ὅτι οὐδεμίᾳ ἐνδειξίᾳ ὑπάρχει μαρτυροῦσα ὅτι ἐντὸς τοῦ κιβωτίου ὑφίστατο θησαυρός. Προσέθεσαν δὲ οἱ ἐκ τούτων Τζώρτζης, υἱὸς Ἀντωνίου, Γεώργης, υἱὸς Γιάννη, Σταμάτης, υἱὸς Γιανῶ, Γιάννης, υἱὸς Γεώργην, καὶ ὁ ἕτερος Γιάννης, υἱὸς Γεώργην, ὅτι ἀναλαμβάνουν ὑπ' εὐθύνην των καὶ καθίστανται ἀλληλέγγυοι ἐγγυηταὶ διὰ τοὺς ἀνωτέρω μνημονευθέντας ὁμοχωρίους των, νὰ παρουσιάσουν δηλαδὴ τούτους ἀμέσως εἰς τὰς ἀρχάς, ὅποτεδῆποτε ἤβελον ζητηθῆ οὔτοι. Ταῦτα ἐπὶ τόπου διαπιστώσας καὶ καταγράψας ὁ ρηθεὶς Μεβλάνας, ἐπέστρεφεν εἴτα μετὰ τῶν Ἀβδουλλάχ Ἀγᾶ καὶ Χαλήλ Ἀγᾶ καὶ τῶν κάτωθι τοῦ παρόντος ὑποφαινομένων μουσουλμάνων εἰς τὸ ἱεροδικεῖον καὶ κατέστησεν ἡμῖν γνωστὰ ταῦτα, ἅτινα τῇ αἰτήσει καταχωρίζονται ἐνταῦθα τῇ 10ῃ τοῦ μηνός Ρετζέπ τοῦ ἔτους 1107.»

Ἡ ὅλη ὑπόθεσις θυμίζει ἀρκετὰ σύγχρονες περιπτώσεις τυχαίας ἀνακάλυψης ἀρχαιοτήτων ἀπὸ χωρικούς καὶ ἀποστολῆς ἀπὸ τὴν ἀρμόδια ἐφορεία ἀρχαιοτήτων ἀρχαιο-

λόγων για έπιτόπια αύτοφία. Βέβαια τό κίνητρο του δεφτερδάρη Κρήτης δέν ήταν άλλο από τή μέριμνά του νά μή διαφύγουν από τό ταμείο του κάποια έσοδα από τό «θησαυρό» πού εΐχε έρθει στο φώς. Έπίσης ή όλη σχετική άλληλογραφία δίνει μάλλον τήν έντύπωση ότι ή ανάκαλυψη τέτοιων «θησαυρών» δέν ήταν σπάνιο φαινόμενο, όπως άλλωστε δέν είναι άσυνήθιστη ούτε και σήμερα.

Ό τόπος πού έγιναν τά εύρήματα, ή θέση «Κονοστάσι», βρίσκεται άκριβώς πάνω στα σύνορα των σημερινών κοινοτήτων Πυργούς και 'Αγίου Μύρωνα, περίπου 300 μ. νοτιοδυτικά του τελευταίου, στη διασταύρωση του έπαρχιακού δρόμου πού συνδέει τίς δύο κοινότητες και του δρόμου πού οδηγεί προς Σταυράκι.⁴ Μετά τήν οικοδόμηση ναού του 'Αγίου Νεκταρίου στο σημείο αυτό πριν από μία περίπου δεκαετία τά τοπωνύμια «Κονοστάσι» και «Παλαιό Κονοστάσι» ύποχώρησαν και ή τοποθεσία ονομάζεται πλέον «'Άγιος Νεκτάριος». Από όσο γνωρίζω ή θέση αυτή είναι μέχρι σήμερα άγνωστη στην άρχαιολογική έρευνα.

Τό τί άκριβώς βρήκαν οι Σαρακηνάκηδες από τήν Πυργού δέν μπορεί βέβαια νά διακριβωθεί. Η περιγραφή των εύρημάτων, δηλαδή δύο «κιβώτια» (με άλλα λόγια λάρνακες), τό ύλικό τους («κεραμοκονία» και «άσβέστης»), οι συνθήκες εύρεσης («οί έκσάφαντες τόν χώρον») και κυρίως τό περιεχόμενο (κρανία και όστᾶ) δέν αφήνουν άμφιβολία ότι πρόκειται για άρχαίες σαρκοφάγους. Τό αν περιείχαν και κτερίσματα πού ίσως θεωρήθηκαν άσήμαντα από τους χωρικούς ή τίς τουρκικές άρχές (π.χ. κεραμεική) ή κρύφτηκαν πριν γίνει ή αύτοφία, δέν θά τό μάθουμε ποτέ. Άδύνατον είναι και τό νά χρονολογηθούν, έστω και κατά προσέγγιση, τά εύρήματα, δεδομένου ότι στην Κρήτη ή ταφή των νεκρών σε σαρκοφάγους δέν περιορίζεται σε κάποια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο. Παρ' όλα αυτά όρισμένες ένδείξεις συνηγορούν μάλλον με τήν άποψη ότι πρόκειται για μινωικές ταφές. Οι ρωμαϊκές σαρκοφάγοι είναι κατά κανόνα λίθινες. Πήλινες σαρκοφάγοι είναι γνωστές στην Κρήτη από τή γεωμετρική,⁵ άρχαϊκή,⁶ και κλασική/έλληνιστική έποχή.⁷ Τά περισσότερα παραδείγματα προέρχονται ώστόσο από τήν Άνατολική Κρήτη ('Αφρατί, Λύττος, Κασταμονίτσα), περιέχουν κατά κανόνα έναν μόνο νεκρό, ένω διάφορα χαρακτηριστικά τους (έπίμηκες τμήμα, κάλυμμα από κεραμίδες, θύλακας για τό κεφάλι του νεκρού, στρογγυλεμένες πλευρές) δύσκολα συνάπτεται προς τό χαρακτηρισμό τους ως «κιβωτίων». Ό τελευταίος χαρακτηρισμός ταιριάζει άντίθετα στις γνωστές κιβωτιόσχημες λάρνακες των παλαιοανατολικών και των ύστερομινωικών χρόνων.⁸ Συχνά κατασκευάζονταν από χονδροκόκκο πηλό, άναμειγμένο με χαλίκι, και με άπόχρωση πορτοκαλί ή κεραμιδί (πρβλ. «κεραμοκονία»).⁹ Η άναφορά και του «άσβέστη» ως ύλικού ίσως ύποδηλώνει κάποια διακόσμηση με άνοιχτόχρωμο ή λευκό επίχρισμα, κάτι συνηθισμένο σε μινωικές σαρκοφάγους. Πιθανότερο όμως είναι ότι ή έκφραση αυτή άποδίδει μιá όξειδωση πού παρατηρείται συχνά σε λάρνακες με τή μορφή κρούστας, πού δίνει τήν αύσθηση άσβέστη.¹⁰ Οι πολλαπλές ταφές καθιστούν πιθανή τή χρονολόγηση στην ΠΜ ΙΙΙ-ΜΜ Ια έποχή.¹¹

Η χρονολόγηση του εύρήματος στη μινωική έποχή έπιβεβαιώνεται από τήν έντονη παρουσία μινωικών εύρημάτων στην Πυργού και στον "Άγιο Μύρωνα. Από τόν "Άγιο

Μύρωνας ήταν γνωστές ήδη από τις αρχές του αιώνα μινωικές σφραγίδες και ένα άγγειο ΥΜ έποχης.¹² Τά εύρήματα πλουτίστηκαν τό 1941 μέ τήν ανακάλυψη ενός ΥΜ ΠΙ Α 1 θαλαμοειδούς τάφου πού περιείχε 4 σαρκοφάγους και πλούσια κεραμεική.¹³ 'Η ανακάλυψη σαρκοφάγων τών νεοανακτορικών χρόνων στή θέση «Βρύση» ή «Μεγάλη Βρύση» ή «Πάνω Βρύση» του 'Αγίου Μύρωνας τό 1966 όδήγησαν στήν πραγματοποίηση επανειλημμένων ανασκαφικών έρευνών από τον Στυλιανό 'Αλεξίου¹⁴ και τήν 'Αγγελική Λεμπέση¹⁵ στήν τοποθεσία αυτή, όπου προφανώς υπήρχε σημαντικό μινωικό νεκροταφείο. 'Η ταφή τών νεκρών γινόταν σέ πίθους τοποθετημένους ανάστροφα και στερεωμένους έξωτερικά μέ πέτρες, αλλά και σέ σαρκοφάγους έλλειφοειδείς ή του λουτηροειδούς τύπου. 'Η κεραμεική τοποθετεί τή χρήση του νεκροταφείου κυρίως στήν ύστερη προανακτορική και στήν πρώιμη παλαιοανακτορική περίοδο (ΠΜ Π, ΜΜ Ι Α και Β),¹⁶ αλλά υπάρχουν στοιχεΐα χρήσης του και στους νεοανακτορικούς χρόνους.¹⁷ Τά υπόλοιπα εύρήματα περιλαμβάνουν λίθινα άγγεΐα, έναν πήλινο λύχνο και ένα ανθρώπομορφο άγγειο σέ σχήμα γυναίκας.¹⁸

'Αλλά και ή περιοχή τής Πυργούς δέν είναι άγνωστη στή μινωική άρχαιολογία. 'Από τή θέση Καζόλα, όπου υπάρχουν όρατά λείψανα τοίχων, έχουν περισυλλεγει δύο νεολιθικοί πελέκεις, κεραμεική ΜΜ Ι χρόνων και κεφαλή πηλίνου ζωδίου.¹⁹ 'Αγροτικές έργασίες στή θέση "Άγιος Γεώργιος έφεραν στο φώς λείψανα κτίσματος τής ΥΜ Ι Α περιόδου.²⁰

'Αντίθετα, οι μεταμινωικοί χρόνοι είναι λιγότερο γνωστοί στίς περιοχές αυτές, κάτι πού ώστόσο ίσως όφείλεται μόνο στή μικρή άρχαιολογική έρευνα του χώρου. 'Ο "Άγιος Μύρωνας βρίσκεται στή θέση τής αρχαίας πόλης Ραύκου, πού απέκτησε αρκετή σημασία κυρίως στα ρωμαϊκά χρόνια.²¹ Στή θέση «'Αη Λιάς» ή «Καμίνια» έντοπίστηκε τό 1961 άποθήτης ιερού, στον όποιο βρέθηκαν 26 πήλινα ανάγλυφα πλακίδια, 29 ζώδια, άγνύθα και χάλκινο έλασμα.²²

'Η σύντομη — και πιθανόν έλλιπής — αυτή επισκόπηση αρχαίων εύρημάτων από τήν περιφέρεια τής Πυργούς και του 'Αγίου Μύρωνας δέν δείχνει μόνο τήν άρκετά έντονη ανθρώπινη παρουσία στήν περιοχή αυτή κατά τά προϊστορικά χρόνια, αλλά ένισχύει και τήν έρμηνεία τών εύρημάτων, στα όποια αναφέρονται τά τουρκικά έγγραφα του 1696, ως μινωικών κιβωτιόσημων σαρκοφάγων. "Ίσως οι Πυργιώτες Γιάννης, Κωνσταντίνος και οι δύο Μανιοί Σαρακηνάκηδες νά έντόπισαν πριν από τρεις περίπου αΐωνες τή θέση ενός μινωικού νεκροταφείου στο «Κονοστάσι» (σήμερα "Αγ. Νεκτάριος) πού πιθανόν άξιζεί νά έρευνηθεί.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Για τή συντηρητικότητα τών κρητικών τοπωνυμίων βλ. τό υπόμνημα τής 'Εταιρείας Κρητικών 'Ιστορικών Μελετών «Περί του κινδύνου εξαφανίσεως του τοπωνυμικού πλούτου τής Κρήτης», Κρ. Χρ. 10, 1956, 399-403, κυρίως σελ. 400. Στα παραδείγματα πού αναφέρονται εκεί μπορεί κανείς νά προσθέσει τίς Σπες Μυλοποτάμου, πού διατηρούν τό αρχαίο όνομα, όπως έδειξε ένα επιγραφικό εύρημα: βλ. Σ. 'Αλεξίου, ΑΔ 21 Β 2, 1966, 407-408 = SEG XXV 1022.

2. Τό θέμα συζητά σύντομα ό Ε. Ruschenbusch, Getreideerträge in Griechenland in der Zeit von 1921 bis 1938 n. Chr. als Masstab für die Antike, ZPE 72, 1988, 141-153. Πρβλ. τίς παρατηρήσεις μου στο

άρθρο *Vinum Creticum excellens: Zum Weinhandel Kretas, Münstersche Beiträge zur antiken Handelsgeschichte* 7.1, 1988, 62-65.

3. Βλ. σχετικά τις εύστοχες παρατηρήσεις του Μ.Η. Hansen, *Demography and Democracy. The Number of Athenian Citizens in the Fourth Century B.C.*, Herning 1986, 9-13. Πόσο επικίνδυνη είναι όμως η άστοχη επιλογή ανάλογιων δείχνει ο υπερβολικά ύψηλός υπολογισμός του πληθυσμού της αρχαίας Κρήτης από τον Σπ. Μαρτινάτο, *Le temple géométrique de Dréeros*, *BCH* 60, 1936, 283-285' βλ. σχετικά την κριτική των Η. van Effenterre, *A propos du serment des Drériens*, *BCH* 61, 1937, 331-332 και P. Faure, *Remarques sur la population de la Crète antique*, *Bull. Ass. Budé* 1961, 320-326.

4. Θερμές εύχαριστίες για την πρόθυμη παροχή σχετικών πληροφοριών εκφράζω και από τη θέση αυτή στους κατοίκους των δύο κοινοτήτων κ.κ. 'Ι. Φραγκιαδάκη και Δ. Μαστρογιαννάκη και στους προϊδρους των κοινοτήτων κ.κ. Δ. Παπαδομανωλάκη (Πυργούς) και Δ. Χαυρέτη ('Άγ. Μύρωνα).

5. Βλ. J.D.S. Pendlebury, *The Archaeology of Crete. An Introduction*. New York 1965 (άναν.), 319' Ν. Πλάτων, *Κρ. Χρ.* 12, 1958, 468 (Ροτάσι).

6. Π.χ. 'Α. Λεμπέση, *ΠΑΕ* 1975, 518 και πίν. 331 α ('Αφρατι).

7. Π.χ. Pendlebury, *οπ. π.* 346 (περιοχή Καντάνου) 'Α. Λεμπέση, *ΑΔ* 29 Β 3, 1973/74, 886 (Λύττος) 'ΑΔ 31 Β 2, 1976, 353 (Κασταμονίτσα).

8. Παραδείγματα των παλαιοναυτοκτοικών χρόνων: I. Pini, *Beiträge zur minoischen Gräberkunde*, Wiesbaden 1968, 10-11 με σημ. 76' 'Ι. Σακελλαράκης, 'Ανασκαφή 'Αρχανών, *ΠΑΕ* 1972, 330-331 (θολωτός τάφος Γ 'Αρχανών, ΠΙΜ ΙΙΙ εποχής) 'ΠΑΕ 1975, 268 κ.εξ. (θολωτός τάφος Ε, ΜΜ Ια χρόνων) 'Ι. και 'Εφη Σακελλαράκη, 'Ανασκαφή 'Αρχανών, *ΠΑΕ* 1976, 353-357 (ταφικό κτήριο 19 'Αρχανών, ΜΜ Ια-β χρόνων). 'Υστερομινωικά παραδείγματα: Σ. 'Αλεξίου, 'Υστερομινωικοί τάφοι λιμένας Κνωσού (Κασταμπά), 'Αθήνα 1967, 51' 'Ι. Τζεδάκης, Λάρνακες ύστερομινωικού νεκροταφείου 'Αρμένων Ρεθύμνης, *ΑΑΑ* 4, 1971, 216 κ.εξ. 'Α. Κάντα, 'Υστερομινωική σαρκοφάγος από τό χωρίον Μαρούλας Ρεθύμνης, *ΑΑΑ* 6, 1973, 315 κ.εξ.

9. Π.χ. βλ. 'Α. Μιχαηλίδου-Παππά, *Κρητική λάρνακα στο Μουσείο Θεσσαλονίκης*, *Κρ. Χρ.* 24, 1972, 324-325.

10. Την υπόδειξη αυτή όφειλω στον καθ. κ. Γιάννη Σακελλαράκη ('Αθήνα), τον όποιον εύχαριστώ και από τη θέση αυτή για χρήσιμες παρατηρήσεις στο κείμενο αυτό.

11. Βλ. κυρίως 'Ι. Σακελλαράκης, 'Ανασκαφή 'Αρχανών, *ΠΑΕ* 1967, 154-155' *ΠΑΕ* 1972, 330-331' *ΠΑΕ* 1975 268 κ.εξ. 'Ι. και 'Εφη Σακελλαράκη, 'Ανασκαφή 'Αρχανών, *ΠΑΕ* 1976, 344 κ.εξ. και 353-357. Δέν λείπουν ώστόσο και παραδείγματα ύστερομινωικών λαρνάκων, πού χρησιμοποιήθηκαν ώς όστεοφυλάκια: βλ. Pini, *οπ. π.* 59-60.

12. Pendlebury, *οπ. π.* 294.

13. O. Walter, *AA* 1942, 197' A. Kanta, *The Late Minoan III Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery and their Distribution*, Göteborg 1980, 15, 291, fig. 7, 2, 113, 1. Πρβλ. Pini, *οπ. π.* 76.

14. *ΑΔ* 22 Β 2, 1967, 486. πίν. 360 ζ. 360 β' *ΠΑΕ* 1967, 210-211. πίν. 195 β, γ, 196 α, γ' *ΑΔ* 23 Β 2, 1968, 403' *ΠΑΕ* 1968, 184. πίν. 165 β' *ΑΔ* 24 Β 2, 1969, 413-414. πίν. 421 α' *ΠΑΕ* 1969, 239. πίν. 272 β. 273 α' *Κρ. Χρ.* 1969, 538' *ΑΔ* 25 Β 2, 1970, 454-455. πίν. 395 α-δ' *Κρ. Χρ.* 1970, 518.

15. *ΑΔ* 32 Β 2, 1977, 314-315. πίν. 187 στ-η.

16. Βλ. 'Αλεξίου, *ΑΔ* 24 Β 2, 1969, 414' 25 Β 2, 1970, 455' Λεμπέση, *ΑΔ* 32 Β 2, 1977, 315.

17. 'Αλεξίου, *ΑΔ* 22 Β 2, 1967, 486.

18. 'Αλεξίου, *ΠΑΕ* 1969, 239. πίν. 273 α' *ΑΔ* 25 Β 2, 1970, 455. πίν. 395 γ.

19. 'Αλεξίου, *ΑΔ* 26 Β 2, 1971, 492.

20. Λεμπέση, *ΑΔ* 30 Β 2, 1975, 341' *ΠΑΕ* 1975, 518.

21. Για εύρηματα από την έλληνιστική και ρωμαϊκή εποχή (κεραμεική, έπιγραφές, νομίσματα) βλ. I.F. Sanders, *Roman Crete. An Archaeological Survey and Gazetteer of Hellenistic, Roman, and Early Byzantine Crete*. Warminster 1982, 154.

22. Ν. Πλάτων, *ΑΔ* 17 Β, 1961/62, 289.